

УДК 340.132

Л. І. Каленіченко**ОСНОВНІ ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ ПРАВОЗАСТОСОВНИХ ПОМИЛОК ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ**

Виокремлено та проаналізовано основні чинники виникнення правозастосовних помилок працівників міліції.

Правозастосовні помилки працівників міліції негативно впливають на процес реалізації норм права. Вони являють собою суспільно негативне і суспільно небезпечне явище, котре стоїть на заваді упорядкування суспільних відносин у суспільстві та державі взагалі та забезпеченні прав людини зокрема.

За таких умов якості правозастосування як владної діяльності співробітників органів внутрішніх справ, котра спрямована на забезпечення реалізації норм права в конкретних життєвих ситуаціях, потребує певного удосконалення. У свою чергу, це не є можливим без усунення чинників виникнення правозастосовних помилок працівників міліції.

Загальні проблеми правозастосування розробляли: С. С. Алексєєв, А. Т. Боннер, Н. В. Вітрук, М. М. Вопленко, І. Я. Дюрягін, В. О. Котюк, В. В. Лазарєв, П. Е. Недбайло, А. С. Піголкин, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, В. А. Юсупов тощо. При цьому окремі проблеми, які пересікаються із правозастосовною діяльністю працівників міліції і впливають на її ефективність, досліджували О. М. Бандурка, К. І. Бриль, О. В. Волошенюк, О. В. Волошина, Н. А. Гранат, О. Г. Мурашин, О. В. Петришин, А. І. Пригара, В. В. Посметний, О. М. Столярєнко тощо.

Проте огляд юридичної наукової літератури дає підстави стверджувати, що на загальнотеоретичному рівні питання обставин, які сприяють та обумовлюють виникнення правозастосовних помилок, розглядали лише М. М. Вопленко та О. В. Пунько. Разом із тим система причин правозастосовних помилок зазначених вчених-правознавців не відображає специфіку діяльності правоохоронних органів.

У зв'язку з тим, що правозастосовний процес в органах внутрішніх справ має свої особливості, які, у свою чергу, характеризуються системою власних чинників виникнення правозастосовних помилок, у даній статті автор поставив за мету виокремити та проаналізувати основні чинники правозастосовних помилок працівників міліції.

Перш ніж безпосередньо перейти до характеристики чинників правозастосовних помилок працівників міліції вважаємо за доцільне зазначити, що, по-перше, це обставини, процеси, явища, які викликають та обумовлюють допущення помилок у процесі застосування права працівником міліції, знижують ефективність правозастосування як виду юридичної діяльності.

По-друге, всі нижченаведені чинники правозастосовних помилок працівників міліції є елементами однієї системи і належать до числа основних. І хоча у зв'язку з динамічністю життя, наявністю можливості зміни умов служби та правозастосування, їх трансформування та уточнення, специфікою роботи кожного структурного підрозділу МВС України у нас немає достатніх підстав стверджувати, що вони є вичерпними та незмінними, зведення зазначених чинників правозастосовних помилок працівників міліції до мінімуму під час правозастосування, на наш погляд, дозволить зменшити кількість останніх.

До числа обставин, які впливають на появу правозастосовних помилок, як ми вважаємо, перш за все слід віднести низьку якість нормативно-правової бази, незрозумілість і суперечливість законодавства. Негативний вплив цього фактора на правозастосовну діяльність працівників міліції уже неодноразово відзначався в юридичній літературі [1, с. 12; 2, с. 155; 3]. Ми цілком погоджуємось із думкою Ю. А. Тихомирова в тому, що нечіткість і неточність понять і термінів, закладених у концепціях проектів законів, їх недооцінювання мститься потім юридичними помилками, помилковими поглядами і помилковими позиціями правозастосовувачів [4, с. 81–82].

Низька якість нормативно-правової бази може виявлятися у великій кількості двозначних, незрозумілих формулювань, понять, термінів, нечіткому визначенні правового статусу суб'єкта, в позначенні одних і тих же явищ різними термінами, або, навпаки, одним терміном різних явищ.

Особливу увагу, на нашу думку, слід звернути на наявність у законодавстві великої кількості оцінних понять, суб'єктом конкретизації яких є правозастосовувачі. Відповідні поняття часто стають причиною помилкового рішення.

Низький рівень техніко-юридичної досконалості нормативно-правових актів може також виявлятися в наявності у законодавстві суперечностей. Наприклад, ст. 177 КПК України дозволяє слідчому в невідкладних випадках, пов'язаних із порядком життя й майна або з безпосереднім переслідуванням осіб, що підозрюються у скоєнні злочину, проводити обшук житла або іншого володіння особи без постанови судді. Разом із тим у даній статті зовсім нічого не сказано про подання прокурора, яке також є обов'язковим документом при провадженні обшуку в житлі.

Заважає правильному безпомилковому правозастосуванню і казуїстичність деяких норм права, недостатній ступінь їх узагальненості. Такі правові норми містять велику кількість застережень та виключень, що перешкоджає їх застосуванню, а іноді призводить і до помилки. Крім того, подібні нормативні настанови, особливо в умовах нестабільного сьогодення, часто змінюються, що ще більш негативно впливає на правильність правозастосування.

Обставинами, які також створюють сприятливі умови для допущення працівником міліції правозастосовної помилки та можуть стати її причиною, є відсутність стабільної юридичної практики.

Стабільність юридичної практики значною мірою залежить від вищестоящих правоохоронних органів, що беруть участь у правозастосуванні, а саме від: їх уміння та наполегливості проводити в життя вимоги єдності в розумінні і застосуванні правових норм; ефективності їх правотворчої, організаційної, роз'яснювальної діяльності взагалі й окремих дій, рішень та постанов.

Іншими словами, стабільність юридичної практики залежить від несуперечності, зрозумілості, своєчасності, актуальності постанов Пленуму Верховного Суду України, коментарів до законодавчих актів, насамперед до КК та КПК України, монографічної літератури, науково-методичних рекомендацій правозастосування, позицій прокурора, консультацій безпосереднього начальника, порад колег по роботі.

Окрім вищезазначених умов якісне безпомилкове правозастосування працівника міліції певною мірою залежить і від рівня його правової культури.

Відтак, якщо у працівника міліції відсутні знання або правильні уявлення про матеріально-правову норму, яку він застосовує, про норми, що регламентують процес правозастосування, ступінь вірогідності допущення ним правозастосовної помилки значно зростає. У зв'язку з цим працівнику міліції, для того щоб знизити можливість допущення правозастосовної помилки в процесі застосування права, на нашу думку, необхідно досконало знати правові норми, які підлягають і регламентують застосування у тій сфері, де він його здійснює, та керуватися їх приписами у процесі здійснення всіх форм реалізації норм права і правозастосування зокрема.

Для винесення безпомилкового правозастосовного рішення працівник міліції у межах високого рівня правової культури повинен володіти необхідними професійними здібностями і виявляти значний інтелектуальний потенціал, для того щоб конкретний випадок з індивідуальними особливостями підвести під певну норму права.

Некритичність, інвертованість мислення, відсутність здібностей до абстрактного, теоретичного мислення, а також уяви, що призводить до нетворчого аналізу фактичної основи події, закономірно не дозволяє представити працівнику міліції подію у цілому, у всій її багатогранності, викривляє об'єктивну істину та реальні факти у свідомості правозастосовувача.

Проте окрім професійних здібностей правозастосовна діяльність працівників міліції визначається і моральними орієнтаціями, і тим соціальним середовищем, у якому функціонує правозастосовувач [5, с. 97]. Етичні якості правозастосовувача завжди впливають на формування у нього почуття законності й справедливості. Низькі моральні якості, відповідно, зумовлюють низький рівень розвитку цього почуття.

Егоцентризм, байдужість до долі людей, бездушність, черствість можуть призводити до формального здійснення правозастосування, небажання вникати в деталі і, як наслідок, – до правозастосовної помилки [2, с. 157]. Боязкість, егоїзм, відсутність принциповості, нездатність обстоювати свою думку можуть стати причиною часткового та необ'єктивного з'ясування й оцінювання обставин справи і у зв'язку з цим зумовлювати неправильне застосування працівником міліції норми права.

Наступним чинником, який, на нашу думку, також підвищує можливість виникнення правозастосовної помилки в процесі здійснення правозастосування, є відсутність досвіду у працівника міліції.

Актуальність проблеми недостатності практичного досвіду працівників міліції пов'язана зі значною плінністю кадрів, що пов'язано з їх омолодженням. При цьому прийняті на роботу молоді працівники міліції не мають досвіду правозастосування, не володіють необхідними для безпомилкової роботи всіма засобами та способами застосування норм права, навичками оцінювання зібраних фактичних даних (чи наданих іншими працівниками), що виражається у невмілому їх використанні, недооцінюванні чи переоцінюванні значущості тих чи інших фактичних обставин.

У зв'язку із зазначеним у процесі здійснення правозастосування недосвідчений працівник може не взяти до уваги деякі важливі обставини, врахування яких обумовлює безпомилковість та істинність правозастосовного рішення. Так, наприклад, під час встановлення фактичних обставин справи такий працівник не завжди може точно уявити собі, які саме факти, що мають юридичне значення для справи, слід зафіксувати, а інколи й невірно класифікує їх, неправильно визначає, що є суттєвим для кваліфікації, а що другорядним. Таким чином, відсутність у працівника міліції досвіду правозастосування впливає на процес кваліфікації. Також створює додаткові сприятливі умови для цього суперечливість законодавства та незрозумілість деяких його положень.

Слід зазначити, що у випадках виникнення труднощів із кваліфікацією окремих подій, на відміну від досвідченого суб'єкта правозастосування, який орієнтується переважно на власну правозастосовну практику, свій досвід, знання про позицію в минулому прокурора та судді до кваліфікації аналогічних справ, недосвідчений працівник міліції звертається за допомогою до спеціальної літератури, науково-практичних коментарів, монографій, відомчих актів.

У випадках надання законом можливості прийняття декількох правозастосовних рішень, на відміну від молодого спеціаліста, що може обрати недоцільний варіант і, як наслідок, видати помилковий акт застосування права, досвідчений працівник міліції, який має досвід правозастосування, практику подібних ситуацій у минулому, обере оптимальний варіант рішення з числа тих, які йому надає норма права.

Спираючись на вищевикладене, а також враховуючи те, що досвідчені працівники міліції з більшою легкістю долають конфліктні ситуації, що постійно виникають у процесі правозастосування, вирішують пов'язані з роботою психологічні проблеми, а працівники міліції, які не мають досвіду застосування права, частіше піддаються негативному впливу стрес-факторів, і, як результат, здійснюють правозастосовні помилки, на нашу думку, є підстави стверджувати, що:

- правозастосовна діяльність працівника міліції зі стажем роботи певною мірою складається зі стандартних стереотипних дій, шаблонних рішень, які допомагають їм у процесі прийняття відповідних правозастосовних рішень;
- порівняно з молодим спеціалістом досвідчений працівник має більш широкий практичний світогляд і бачить, як правило, перспективу майбутнього свого рішення;
- досвід правозастосування працівника міліції, залежно від кожної конкретної ситуації, може зменшити вірогідність допущення ним правозастосовної помилки.

Продовжуючи аналіз впливу досвіду правозастосування працівника міліції на можливість вчинення правозастосовної помилки, вважаємо важливим зауважити, що наявність досвіду в суб'єкта правозастосування не завжди тільки позитивно впливає на результат процесу застосування права, правозастосовне рішення. Досвід має відносне значення. Засвоєні знання і досвід охороняють від помилок щодо умов, які повторюються, але не мають цього значення щодо нових елементів [6, с. 6]. Розвиваючи дану думку відзначимо, що досвідчений працівник міліції є більш консервативним і менш сприйнятливим до чинників, що можуть допомогти у процесі правозастосування, тоді як молодий спеціаліст є більш гнучким до сприйняття тих чи інших новацій.

Таким чином, слід зазначити: по-перше, наявність лише досвіду правозастосування у працівника міліції не може повністю забезпечити ефективність застосування норм права працівниками міліції, викоринити правозастосовні помилки в їх діяльності; по-друге, досвід правозастосування в різних конкретних ситуаціях може відігравати роль як позитивного фактора, знизити можливість вчинення правозастосовної помилки, так і негативного, стати причиною такої помилки; по-третє, те, як наявність досвіду вплине (позитивно чи негативно) на результат правозастосовної діяльності, помилковість чи безпомилковість правозастосовного рішення, залежить від особистості правозастосовувача, його гнучкості, адаптивності до нових умов.

Важливу роль для ефективного та своєчасного досягнення таких спільних цілей працівниками міліції, як припинення злочинної діяльності, розслідування і запобігання злочинам, розшук злочинців, які переходять від слідства та суду, відшкодування матеріальних збитків, заподіяних злочином, охорона громадського

порядку тощо, відіграє взаємодія працівників міліції з різних підрозділів МВС.

Оскільки збір доказів і попереднє встановлення фактів – справа одних працівників міліції, а винесення правозастосовного рішення – інших (приміром, оперативні заходи, пов'язані з виявленням ознак злочину та осіб, що його вчинили, згідно з ч. 1. ст. 103 КПК України покладаються на органи дізнання; слідчі ж несуть повну відповідальність за законне та своєчасне проведення процесуальних дій (ч. 1 ст. 114 КПК України)), одним із факторів допущення працівником міліції правозастосовної помилки, на нашу думку, може стати помилка іншого працівника органів внутрішніх справ. Наприклад, причиною помилки в застосуванні права працівника міліції може стати помилка іншого працівника міліції як певна неправильна дія, невірна, неточна інформація й тощо.

Повнота та об'єктивність дослідження обставин суспільно небезпечної події, виявлення причин та умов, які сприяли її вчиненню, досягається за допомогою взаємодії працівників міліції різних структурних підрозділів МВС (органів дізнання, досудового слідства, експертної служби). Відповідно суб'єкт правозастосування (наприклад, слідчий), як правило, обслуговує свої правозастосовні дії, приймає рішення з урахуванням та на підставі інформації, поданої йому працівником міліції іншого структурного підрозділу (наприклад, оперуповноваженим) і є, скажімо, «заручником» її істинності. У зв'язку з цим із метою зниження вірогідності допущення правозастосовної помилки працівник міліції, на нашу думку, перед тим, як прийняти правозастосовне рішення, повинен ретельно, всесторонньо перевіряти надану йому іншими працівниками міліції інформацію, ставитись до неї критично, не покладатись на її достовірність та об'єктивність цілком і повністю. Тобто в процесі правозастосування для працівника міліції немає істинних «безапеляційних» фактичних даних, таких, які не вимагають критичного оцінювання.

Отже, підсумовуючи все вищевикладене, маємо підстави до чи-сла основних чинників, що обумовлюють виникнення правозастосовних помилок у професійній діяльності працівників міліції, віднести: 1) низьку якість нормативно-правової бази, незрозумілість і суперечливість законодавства; 2) відсутність стабільної юридичної практики; 3) помилку іншого працівника органів внутрішніх справ; 4) відсутність у працівника міліції необхідних для правозастосовної діяльності професійних і моральних якостей; 5) відсутність у працівника міліції досвіду правозастосування; 6) відсутність у суб'єкта правозастосування професійних знань, низький рівень його правової культури.

Список літератури: 1. Марітчак Т. М. Помилки у кваліфікації злочинів : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Марітчак Тарас Миколайович. – Л., 2003. – 19 с. 2. Пунько О. В. Правозастосовна діяльність міліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Пунько Оксана Віталіївна. – К., 2005. – 193 с.

3. Воппенко Н. Н. Причины ошибок в правоприменении / Н. Н. Воппенко // Советское государство и право. – 1982. – № 4. – С. 103–108. 4. Тихомиров Ю. А. Юридическая коллизия / Ю. А. Тихомиров. – М. : Манускрипт, 1994. – 140 с. 5. Лихолуб В. Г. Правовая культура работника органов внутренних дел и ее значение для правоприменения / В. Г. Лихолуб // Административно-правовые аспекты правового воспитания личного состава органов внутренних дел : сб. науч. тр. / МВД СССР. Киев. высш. шк. им. Ф. Э. Дзержинского ; [редкол. : Ю. И. Римаренко (отв. ред.) и др.]. – К., 1984. – С. 96–102. 6. Селиванов Ф. А. Проблемы теории ошибок / Ф. А. Селиванов // Проблемы методологии и логики наук. – № 85. – Вып. 6. – 1970. – С. 5–9.

Надійшла до редколегії 12.06.2012

Определены и проанализированы основные факторы возникновения правоприменительных ошибок работников милиции.

The major factors of origin of law enforcement mistakes of militia employees are defined and analyzed.